

Stelu Șerban*

steluserban@yahoo.com

Minorități discrete și modernizare în Europa de Sud-Est¹

În acest articol îmi propun să argumentez că datorită „modernizării întârziate”/*belated modernization* a țărilor Europei de Sud-Est, conceptul de „minoritate națională” este inadecvat și ineficace pentru abordarea problematicii „identităților discrete”/*hidden identities* (Promitzer, 2009). Explorez mai întâi felul în care societatea rurală în curs de modernizare a asimilat conceptul de națiune impus ca program modernizator de o elită centrală. Mă opresc ulterior la reacțiile anti-modernizatoare elaborate și ele în capitala politică a țării respective pe baza unui „limbaj interpretativ”, care a modificat conținutul proiectului de construcție națională/*national building-up* (Rizescu, 2000). Chiar dacă acest discurs se referă direct la „popor” și „națiune”, el este total străin de societatea rurală majoritară. Sursa principală a acestui discurs paralel trebuie căutată de aceea în altă parte, anume în sentimentul de periferie a modernizării, în frustrările elitelor centrale de a fi „colonizate intern” (Hechter, 1975). Referința la elitele politice din țările sistemului postcolonial încearcă să pună mai bine în lumină acest argument. În încheierea secțiunii încerc să argumentez în ce sens cursul modernizării după model național în Europa de Sud-Est face inutil conceptul de „minoritate națională”. Cartea *Cultural Intimacy*, a lui Michael Herzfeld, se constituie în principala referință (Herzfeld, 1997).

Această perspectivă integrată poate fi documentată în cazurile a cel puțin câtorva dintre aceste grupuri. Etichetarea ca minoritate este dacă nu respinsă din capul locului, cel puțin golită de conținut, relativizată și transformată uneori în opusul ei. Aromânii, de pildă, un grup de populație din Europa de Sud-Est a cărei elită a încercat odată cu toate celelalte elite locale balcanice să elaboreze o identitate etnică bazată pe modelul națiunii politice (Peyfuss, 1994), apar

* Institutul de Studii Sud-Est Europene, București.

¹ Articolul a fost elaborat pe baza cercetărilor realizate în cadrul unei burse acordate de Colegiul Noua Europă, anul universitar 2009-2010.

astăzi tocmai din această cauză ca o „minoritate care se comportă ca o majoritate” (Kahl, 2002). Rudarii din Bulgaria se împotrivesc și ei din răspuțeri în a fi identificați cu minoritatea romă, preferând fie o identitate etnică bazată pe limba maternă, româna, fie una bazată pe țara în care trăiesc (Șerban, 2007). Catolicii/ceangăii din provincia istorică a Moldovei folosesc o schemă ingenioasă pentru a evita termenul de minoritate, afirmând că în timp ce la scara întregii țări sunt într-adevăr o „minoritate”, în societatea locală, în județele în care trăiesc sunt de fapt „o majoritate” (Șerban, 2004).

Pe de o parte, nu contest că multora dintre aceste grupuri cu identități discrete le lipsesc și în ziua de azi instituțiile, mecanismele și capacitatea de a-și conserva cultura nativă, practicile cotidiene și, în cele din urmă, un nivel satisfăcător de siguranță mentală (Herzfeld, 1997: 20). Așa cum am spus, membrii acestor grupuri au fost printre primele victime ale impunerii modernizării, fie că aceasta a însemnat lipsirea de atributele puterii politice/*dis-empowerment* și transformarea laolaltă cu majoritatea socială într-o masă de „cetățeni-țărani”/*peasant-citizens*², fie că războaiele civile și conflictele etnice i-au antrenat fără voia lor.

Pe de altă parte, încerc să pun în discuție impregnarea în cazul lor a etnicității cu ingredientele puterii politice și a culturii afiliate ei așa cum au rezultat acestea în urma modernizării după modelul național. Termenul de „minoritate (națională)” conține aceste din urmă ingrediente, și odată cu ele, atât eșecul statului națiune cât și, mai grav, resentimentele, frustrările, care au decurs de aici și care au fost transformate de o parte a elitei, mai ales intelectuale, a capitalei politice într-un discurs anti-modernizator, ultranaționalist. Discursurile despre „puritatea” etnică, „superioritatea” națională, despre „popor” etc., nu au de-a face însă cu starea de fapt a societăților proteice, deschise, din Europa de Sud-Est. În fiecare din țările sud-est europene aceste discursuri reprezintă elaborări intelectuale ale unor elite care le-au pus pe seama „cetățenilor obișnuiți”/*common people* (Creed and Ching, 1997: 29).

Modelul „statului policentric” adecvat conceptului de granițe etnice/*ethnic boundaries* și organizării diferențelor culturale pe care Fredrik Barth îl schițează este prea puțin compatibil cu modelul statului național (Barth, 1998), după care a avut loc în ultimele două secole programul de modernizare a societăților din Europa de Sud-Est. Deși nu se referă la etnicitate în concepția lui Fredrik Barth, autorii care au abordat genealogia conceptului de minorități discrete atrag și ei atenția că în contextul modernizării politice și culturale în Europa de Sud-Est modelul națiunii a

² Lucrările recente pe această temă se plasează în filiația cărții clasice a lui Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen* (Weber, 1976).

fost disonant. În acest sens, de pildă Christian Promitzer subliniază că Imperiul Otoman a promovat continuu la nivel local o politică de autoguvernare sub forma *milet*-ului, ceea ce a făcut ca modelul occidental al națiunii să se confrunte cu o puternică rezistență atunci când elitele politice l-au ales ca variantă a modernizării (Promitzer, 2009). Aceasta reprezintă o diferență fundamentală față de țările vest europene unde națiunea a însemnat comunitatea cetățenilor indiferent de etnie. Modelul sud-est european se apropie oarecum de cazul Germaniei și Austriei, afirmă Christian Promitzer.

Observațiile pe care Promitzer le face legat de termenul de *milet* ilustrează conținutul plastic, mobil și deschis remodelării pe care etnicitatea îl are în Europa de Sud-Est. Pot fi citate astfel și alte cazuri și circumstanțe în care termenul de *milet* însuși a devenit etnonim. De pildă, romii musulmanii (*xoraxane cigani*) din regiunea Veliko Tŭrnovo în Bulgaria se identificau la recensămintele de la sfârșitul secolului al 19-lea prin acest termen ca etnie separată. La acea vreme, termenul denumea populația de credință islamică, singura care avea drepturi civile depline înainte de 1880 în timpul administrației otomane. Termenul este încă prezent în mijlocul acestei populații (Kolev și Krŭmova, 2005).

Lipsa instituțiilor, practicilor și reflexelor ce țin de statul națiune în sens modern occidental nu caracterizează în țările Europei de Sud-Est numai grupurile cu identități discrete sau minoritățile naționale. Pe de o parte, principalul actor al modernizării în aceste țări a fost statul, dar un „stat slab” sau „capturat” (Meurs and Mungiu-Pippidi, 2010). Aceasta a dus la colonizarea instituțiilor politice și a puterii concentrate în capitala țării de către rețelele grupurilor de interese, sau de către elite neomogene, fie regionale, fie diferite ca vârstă și competențe politice. Nu mai puțin importantă a fost și influența echilibrului de putere la nivel internațional. De multe ori decizii care priveau strict politica internă au fost determinate de presiunea sau intervenția unor „mari puteri” (Jowitt, 1978). Programul de modernizare s-a transformat astfel într-o „fațadă formal modernă” (Kenneth Jowitt). Decuplarea politicilor modernizatoare de țara reală a ușurat la nivelul de bază al unor societăți compuse din „cetățeni-țărani” negocierea și persistența unor identități bazate pe solidarități tradiționale. În acest sens, se poate afirma ca întreaga masă a cetățenilor obișnuiți/*common people* a fost lipsită de atributele puterii politice în favoarea elitei din capitală.

Pe de altă parte, o diferență esențială între modernizarea după model național din statele vestice și cele ale modernizării întârziate din est a constat în semnificația și funcțiile conceptului de națiune. În timp ce națiunea a fost pusă în țările vestice în relație cu „individul, societatea și statul”, în estul Europei, inclusiv în Europa de Sud-Est, națiunea a avut un conținut cultural, etnic,

fiind importată și reelaborată pe baza unei canon cultural local împotriva influenței politice și de idei din vest (Rizescu, 2000: 38). În opinia recentă a unor autori, radicalizarea discursului naționalist a dus în țări precum România perioadei interbelice la elaborarea unei „metafizici naționale”, în timp ce în Bulgaria vecină în aceeași perioadă acest discurs a îmbrăcat forma unui „realism magic” (Trencsényi, 2007). Discursul public aglutinat în jurul temelor privind modernizarea politică și mai ales construcția națională nu a urmărit de aceea distincția – ce a caracterizat modernizarea vest europeană – între norme și stări de fapt, ci s-a multiplicat în cel puțin două registre: limbajul politic propriu inspirat din gândirea politică occidentală, și un „limbaj interpretativ”, provenit și el din tradițiile intelectuale occidentale, dar mixat cu forme ale culturii locale. Funcția celui din urmă a fost constantă de-a lungul istoriei modernizării, oferind o alternativă, aparent locală, programului modernizator dominant și de construcție prin conotațiile sale a conținutului afectiv al națiunii (Rizescu, 2000: 27).

Cel puțin o parte a lucrărilor care au abordat temele modernizării politice a țărilor din Europa de Sud-Est, a apariției „cetățeanului-țăran” și a „ontologiilor naționale”, au ca premisă nedeclarată răspândirea unei culturi politice atașate acestor procese politice și mentale la nivelurile societăților tradiționale, mai scurt spus, între cetățenii obișnuiți. Raționamentul nu ține cont însă de tipul rezistențelor rurale la care societățile tradiționale din Europa de Sud-Est au recurs, indiferent că discursul modernizator din capitala statului era clar occidentalizant sau dimpotrivă, așa cum subliniam la sfârșitul paragrafului anterior, compus într-un „limbaj interpretativ”, anti-modernizator. Reprezentarea societăților rurale ca un tot unitar, ca „Popor”, nu are nimic de-a face cu starea de fapt. Rezistențele rurale au existat, este adevărat, și au fost redutabile, dar, așa cum voi încerca să sugerez în partea finală a articolului, ele nu pot fi identificate prin discursurile radical naționaliste, prin utopiile politice anti-modernizatoare. Identitățile discrete se înscriu între aceste categorii ale rezistenței rurale, însăși conservarea și persistența lor până în perioada post-comunistă fiind o probă că discursurile radical naționaliste nu s-au răspândit în ansamblul societății de „cetățeni-țărani”.

Discursul naționalist, antimodernizator și radical a respins însăși noțiunea de „minoritate națională”, noțiune lansată în perioada interbelică și asimilată în câteva state din Europa de Sud-Est programului modernizator asumat de *establishment*-ul politic. S-a argumentat însă că discursul naționalist din țările Europei de Sud-Est se inspiră din gândirea politică occidentală, fapt care ar justifica includerea lui în discursul mai larg modernizator. Chiar și în cazurile unor intelectuali radicali și oponenți ai democrației clasice constituționale, precum Emil Cioran, în România, și Yanko Yanev, în Bulgaria, au fost reconsiderate și reinterpretate miturile fondatoare

ale națiunii prin prisma conceptelor și curentelor filozofiei occidentale (Hitchins, 2005). Tema este complexă și nu intenționez să o abordez aici. Ceea ce vreau însă să pun în lumină este principalul resort datorită căruia acest discurs a respins conceptul de minoritate națională. Identificarea acestui resort permite degajarea premiselor teoretice prin care conceptul de minoritate/identitate discretă apare ca o alternativă viabilă față de cel de minoritate națională, cel puțin în cazurile societăților din țările Europei de Sud-Est.

Într-un anumit sens, conceptul de națiune bazată pe o cultură omogenă și uniformă a fost răspândit în țările sud-est europene odată cu anii interbelici. Agentul ei a fost însă o parte a elitei intelectuale, cu o anumită educație și activând în mediul urban. Separația urban-rural este în prim plan, indiferent că „urbanitatea” este respinsă sau acceptată. Ceea ce face într-adevăr diferența este perspectiva „developmentalistă” și schematică prin care discursul antimodernizator, naționalist, își validează superioritatea „urbană” în fața „rusticilor” (Creed și Ching, 1997: 5). Este adevărat că din perspectiva societății rurale, țărănești, care aspiră la „idealul” vieții urbane, clivajul rustic-urban este și el sofisticat. Rusticii aspiră la viața urbană, dar ajunși aici sunt dezamăgiți de amestecul de țărani și orășeni, de „orașele populate cu țărani” (*ibidem*, 17-19), orașe „(r)urbanizate” (Roth, 1997). Afirmarea „marginalității rustice”/*rustic marginality* duce totuși la „căpătarea unor atribute de putere”/*empowerment* dar nu prin intermediul unui discurs antimodernizator și radical, ci prin persistența „rezistențelor” (Creed și Ching, 1997).

Resortul discursului radical naționalist, exprimat în tipul de limbaj interpretativ menționat mai sus, nu este așadar dat de o cunoaștere a stării de fapt a societății native, majoritar rurale. Dimpotrivă, așa cum nota Kenneth Jowitt, citat mai sus, separarea discursului despre modernizare de starea de fapt și datele empirice ale societăților respective provine tocmai din modelul „modernizării de fațadă” desfășurat în aceste țări (Chiot, 1989: 379-388). Analize recente ale naționalismelor Europei de Sud-Est, analize realizate de istorici, dar în comparație cu naționalismele din statele apărute în perioada post-colonială, argumentează că apariția naționalismelor balcanice se datorează unui mod specific de a concepe istoria și modernitatea. Modelul occidental impune un tip de modernitate specific, ca și o temporalitate, lineară, progresivă, față de care țările din valurile ulterioare ale modernizării, inclusiv cele din Europa de Sud-Est, sunt în mod fatal „înapoiate” (Todorova, 2005). Este vorba de a depăși decalajul, complexe și frustrările acumulate în cursul modernizării acestor țări față de ariile vest europene. Că acest lucru se poate face prin deconstrucția unor imagini precum cea a „Balcanilor” sau prin rafinarea perspectivelor de analiză, problema cheie rămâne aceeași.

Nu insist asupra acestei tematici, extrem de interesante și fertile teoretic. Rețin doar, în contextul subiectului acestui articol, că includerea naționalismelor din perioada post colonială în analiza cazurilor din Europa de Sud-Est resemnifică ideea de națiune și concepte corelate precum cel de identitate, minoritate, etnicitate. Un demers similar întreprinde și Michael Herzfeld, dar din punctul de vedere al unui antropolog. Închei articolul cu punctarea argumentelor sale privind ideea de națiune și minoritate națională.

Implantarea modelului național în istoria modernizării țărilor sud-est europene a avut ca resort mai degrabă comparația cu statele vest europene decât adecvarea la situațiile unor societăți rurale, „rustice”. În aceste societăți rurale, puterea politică în sensul ei instituționalizat a fost prezentă, însă cumva extern, întotdeauna la granițe, indiferent că aceste granițe erau geografic importante – Dunărea de exemplu, sau Marea Egee, în cazul Imperiul Otoman – sau reprezentau mai degrabă mental limitele teritoriale ale unei localități, unui sat, târg sau municipiu. Modelul națiunii, chiar și în varianta dură a națiunii culturale, nu a depășit nici el aceste limite. Așa cum foarte plastic se exprimă Michael Herzfeld în cazul Greciei, naționalismul este o „politică a insuficienței”/*politics of mereness* (1997: 94).

În acest context, modelul național în Europa de Sud-Est a ajuns să nege interesele grupurilor minoritare: „naționalismul, îndeosebi în formele hegemonice care neagă interesele minorităților, reproduce adesea structuri de putere mult mai extinse... Aceasta este valabil mai ales pentru țările a căror marginalitate politică face din promovarea anumitor particularități culturale o misiune crucială legată de supraviețuirea țărilor respective” (*ibidem*, 92). Herzfeld accentuează însă că esențializarea modelului național, un fapt mai ușor de detectat, are corespondent în esențializarea grupurilor marginale, între care minoritățile naționale (*ibidem*, 166-167). Or, principiul toleranței impus de reificarea minorităților naționale are consecințe comparabile cu naționalismul: „logica toleranței, care este girată de termeni precum *multiculturalism* și *diversitate culturală*, poate întări sentimentul de alteritate delegând în același timp premisele democratice privind egalitatea civică exclusiv grupului majoritar” (*ibidem*, 83).

Programele de modernizare au adus așadar modelul național într-un spațiu cultural proteic, al cărui conținut este greu de analizat prin intermediul conceptelor conexe acestui model (*ibidem*: 61-68). Diseminarea acestui model de națiune culturală, sau „disemia” cu termenul lui Michael Herzfeld, duce la „de-reificarea” lui. Remodelarea are loc ca urmare a strategiilor de rezistență pe care *common people* le construiesc ca răspuns la presiunea statului. La baza acestora stă ideea de stat, care, în rândul *common people*, este formată dintr-o serie de simboluri/*icons*. Prin intermediul lor, cetățenii obișnuiți negociază relațiile cu autoritățile locale, cu birocrăția, dar

își și reprezintă „intimitatea culturală”/*cultural intimacy* ca pe un spațiu colectiv în care diferitele identități coexistă „poetic”. Analiza lui Michael Herzfeld este sofisticată. El se inspiră din teoriile pragmatismului lingvistic (John Austin) ca și din cele ale textului literar. Nu intru în detalii deși analiza are o legătură directă cu tema articolului de față. Menționez totuși ideea că modelul național, ca și cele corelate lui precum identitatea etnică, minoritățile naționale, au fost „poetizate” spune Michael Herzfeld, dar în sensul grecesc al verbului *poiein*, a acționa (*ibidem*, 142).

În încheierea articolului putem conchide că minoritățile discrete/*hidden minorities* se sustrag intenționat în a-și delimita strict identitatea culturală, empatizează, se identifică și adesea asimilează diferențele culturale ale celorlalți. *Miezul dur al identității lor este dat mai degrabă de rezistența tacită față de modele modernizatoare impuse de elitele din capitala țării*. În această privință, sunt solidare cu restul majoritar al societății, adeseori țărănești sau rurale, care la o scară mai mare adoptă același tip de strategii de rezistență. Motivul rezistențelor poate fi diferit în cele două cazuri, dar „inamicul” este același. De aici și aparenta „invizibilitate” a identităților discrete.

BIBLIOGRAFIE

- Barth, Fredrik, 1998 [1969], “Introduction”, in Fredrik Barth (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Difference*, Long Grove: Waveland Press, Prospect Heights, pp.12-36.
- Chiot, Daniel, 1989, “Ideology, Reality and Competing Models of Development in Eastern Europe Between the Two World Wars”, in *East European Politics and Societies*, vol. 3, nr. 3, pp. 378-411.
- Creed, Gerald W., Barbara Ching, 1997, “Recognizing Rusticity. Identity and Power of Place”, in Gerald W. Creed and Barbara Ching (eds.), *Knowing Your Place. Rural Identity and Cultural Hierarchy*, New York and London: Routledge, pp. 1-38.
- Hechter, Michael, 1975, *Internal Colonialism. The Celtic Fringe in British National Development*, London: Routledge.
- Herzfeld, Michael, 1997, *Cultural Intimacy: Social Poetics in the Nation-State*, New York and London: Routledge.
- Hitchins, Keith, 2005, “Modernity and Angst between the World Wars: Emil Cioran and Yanko Yanev”, in Alexandru Zub and Adrian Cioflanca (eds.), *Cultură politică și politici*

- culturale în România modernă*, Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, pp. 151-165.
- Jowitt, Kenneth, 1978, “The sociocultural bases of national dependency in peasant societies”, in Kenneth Jowitt (ed.), *Social change in Romania: 1860-1940. A debate on development in an European nation*, Berkeley: University of California, pp. 1-30.
- Kahl, Thede, 2002, “The Ethnicity of Aromanians after 1990: the Identity of a Minority that Behaves like a Majority”, in *Ethnologia Balkanica*, vol. 6, pp. 145-170.
- Kolev, Dimitur, Teodora Krūmova, 2005, *Mezhdu Scila i Xaribda. Za identičnostta na mileta*, Veliko Tŭrnovo: Astarta.
- Meurs, Win van, Alina Mungiu-Pippidi (eds.), 2010, *Ottomans into Europeans: State and Institution Building in South Eastern Europe*, London: C. Hurst & Co Publisher Ltd.
- Peyfuss, Max D., 1994, *Chestiunea aromânească*, București: Editura Enciclopedică.
- Promitzer, Christian, 2009, “Small is beautiful: The issue of hidden minorities in Central Europe and the Balkans”, in C. Promitzer, K. J. Hermanik, E. Staudinger (eds.), *(Hidden) Minorities: language and ethnic identity between Central Europe and the Balkans*, Berlin: Lit, pp. 75-108.
- Rizescu, Victor, 2000, “Romania as a ‘Periphery’: Social Change and Intellectual Evolution”, in Bogdan Murgescu (ed.), *Romania and Europa. Modernization as Temptation, Modernization as Threat*, Bucharest: ALLFA, Edition Körber Stiftung. pp. 29-41.
- Roth, Klaus, 1997, *Bourgeois Culture and Civil Society in Southeast Europe. A Contribution to the Debate on Modernization*, Turku: Nordic Institute of Folklore.
- Șerban, Stelu, 2004, „Catolici și ortodocși în Moldova, aspecte ideologice și sociale în sate mixte confesional”, în *Sociologie românească*, vol 2, no. 1, pp. 117-140.
- Șerban, Stelu, 2007, “Politics against ethnicity. The case of Rudari from Varna district”, in Șerban Stelu (ed.), *The Romanian-speaking population in Bulgaria*, București: Paideia, pp. 241-276.
- Todorova, Maria, 2005, “The Trap of Backwardness: Modernity, Temporality and the Study of Eastern European Nationalism”, in *Slavic Review*, vol. 64, no.1, pp. 140-164.
- Trencsényi, Balasz, 2007, *How to think about Balkans. Culture, Region, Identity*, Sofia, Center for Advanced Studies’ Working Papers (www.cas.bg).
- Weber, Eugen, 1976, *La fin des terroirs. La modernisation de la France rurale (1870-1914)*, Paris: Fayard.